

**Το σχολείο ως πολιτισμικό πλαίσιο κατασκευής έμφυλων ταυτοτήτων και ως ένα
προνομιακό πεδίο για την άρση του σεξισμού
(προφορική εισήγηση)**

Δήμητρα Κογκιδου, Καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Κοσμητόρισα της Παιδαγωγικής Σχολής στο ΑΠΘ

Το «έμφυλο καθεστώς» της εκπαίδευσης

Η εκπαίδευση, ως θεσμός, αποτελεί χώρο όπου διαμορφώνονται πρακτικές φύλων και έχει και η ίδια φύλο. Η σχηματοποίηση όλων των έμφυλων σχέσεων μέσα σ' ένα θεσμό θα μπορούσε να ονομαστεί το «έμφυλο καθεστώς του». Η εκπαίδευση είναι ένας οργανισμός με γραφειοκρατικό /εξουσιαστικό πρότυπο διοίκησης που λειτουργεί με βάση τις αρχές του ηγεμονικού ανδρισμού. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι μαθητές και οι μαθήτριες διαπραγματεύονται τις δικές τους ταυτότητες, εργάζονται εκπαιδευτικοί, οι οποίοι/ες, επίσης, είναι έμφυλα υποκείμενα και μέσα από ποικίλες συμπεριφορές τους επηρεάζουν τη σχολική ζωή.

Τα φυλετικά καθεστώτα -όπως η εκπαίδευση -είναι ιστορικά προϊόντα και υπόκεινται σε αλλαγές
Κατά συνέπεια, οι ταυτότητες που διαμορφώνονται σε αυτά δεν είναι στατικές, αλλά υπόκεινται σε συνεχείς αλλαγές. Η εκπαίδευση, ως θεσμός, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαδικασία διαπραγμάτευσης και εξέλιξης των ταυτοτήτων μέσα από συγκεκριμένες εκπαιδευτικές πρακτικές - χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οτιδήποτε διαδραματίζεται μέσα στο σχολείο είναι αποτέλεσμα μόνον της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Αυτά που συμβαίνουν στο πλαίσιο της εκπαίδευσης, επηρεάζονται και από τους κυρίαρχους/ηγεμονικούς λόγους που βρίσκονται εκτός σχολείου, δηλ. στη δημόσια σφαίρα της μαζικής κουλτούρας, της πολιτικής και της επίσημης πολιτείας.

Το κοινωνικό φύλο δεν αποτελεί μια δεδομένη ταυτότητα

Το φύλο στις κοινωνικές επιστήμες έχει πολιτισμικό περιεχόμενο και κωδικοποιεί μια σχέση ιεράρχησης. Δεν αποτελεί, δηλαδή, μια δεδομένη ταυτότητα που αποδίδεται στο υποκείμενο, αλλά μια κοινωνικο-πολιτισμική και ιστορικο-πολιτική διαδικασία ταυτότητας, η οποία δεν επιδρά με τον ίδιο τρόπο σε όλα τα υποκείμενα. Το φύλο ως θεσμοθετημένο σύστημα κοινωνικής ιεράρχησης και συνεπώς ως μορφή κοινωνικής ανισότητας, είναι εξουσιαστικό και καταπιεστικό, κυρίως για τις γυναίκες. Θα μπορούσαμε όμως, να ισχυριστούμε ότι το φύλο είναι καταπιεστικό για κάθε ανθρώπινο υποκείμενο, ακόμα και για τους άνδρες.

Να σημειώσουμε ότι το φύλο είναι ένα μόνον τμήμα της ταυτότητάς μας. Υπάρχουν και άλλα κοινωνικά χαρακτηριστικά που αλληλοδιαπλέκονται με το φύλο και καθορίζουν την ταυτότητά μας, όπως για

παράδειγμα, η φυλή, η κοινωνική τάξη, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η σωματική ικανότητα, η θρησκεία, η εθνότητα κ.ά. Πρέπει να βλέπουμε όλες τις διαστάσεις για να κατανοήσουμε την καταπίεση, την εξουσία και τα προνόμια που συνδέονται με το φύλο. Επίσης, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας και την ενεργό δράση των ίδιων των υποκειμένων κατά την έμφυλη ταυτοτική διαδικασία, αποτέλεσμα της οποίας είναι η ποικιλία έκφρασης της θηλυκότητας και του ανδρισμού.

Ο «ανδρισμός» ή «θηλυκότητα» μπορεί να αποδοθούν ακριβέστερα στον πληθυντικό αριθμό

Ο «ανδρισμός» ή «θηλυκότητα» περιλαμβάνουν μια ποικιλία και ένα εύρος έμφυλων εμπειριών και έτσι είναι πιο σωστό να αποδοθούν ακριβέστερα στον πληθυντικό. Ο πληθυντικός αριθμός αναδεικνύει πιο καλά την κοινωνικο/πολιτισμική κατασκευή και έκφρασή τους, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύει και τις διαφορές στο εσωτερικό του κάθε φύλου (δεν είναι όλοι οι άνδρες ίδιοι, ούτε όλες οι γυναίκες). Οι μορφές ανδρισμού και θηλυκότητας διαμορφώνονται μέσα από τις εμπειρίες και τις προσδοκίες σε κοινωνικο-πολιτισμικές κατηγορίες, όπως αυτές της κοινωνικής τάξης, της ηλικίας, της (υπο)κουλτούρας, της εθνότητας, του σεξουαλικού προσανατολισμού, των σωματικών δεξιοτήτων, της θρησκείας, της εθνότητας, κ.λπ. Οι κατηγορίες αυτές διαμορφώνουν το υποκείμενο, αλλά παράλληλα και το υποκείμενο τις διαμορφώνει. Κατά συνέπεια, δεν μπορούμε να μιλάμε για τον ανδρισμό και την θηλυκότητα σαν κάτι που όλοι οι άνδρες και όλες οι γυναίκες σε όλες τις κοινωνίες, στο παρόν και στο παρελθόν, μοιράζονταν και μοιράζονται από κοινού. Αυτό που θεωρείται ως «ανδρικό» ή «γυναικείο» εξαρτάται από την έμφυλη τάξη πραγμάτων του συγκεκριμένου χωρο-χρονικού πλαισίου αναφοράς και μπορεί να αμφισβητηθεί και να τροποποιηθεί.

Από την αποδοχή της πολλαπλότητας και πολυμορφίας στο εσωτερικό του κάθε φύλου στο όραμα της ισότητας

Αναφέραμε ότι ο ανδρισμός και η θηλυκότητα κατανοείται με τις πολλαπλές και ρευστές μορφές του και συνεπώς υπόκειται σε αλλαγές. Αποτελούν κοινωνικές κατασκευές και στο βαθμό που δομούνται κοινωνικοπολιτισμικά και εξαρτώνται από το πλαίσιο αναφοράς τους μπορούν και να αποσυντίθενται, να αμφισβητούνται και να αναδομούνται. Το γεγονός ότι υπόκεινται σε αλλαγές και μετατροπές, μας προσφέρει νέες προοπτικές, τόσο για τη θεωρητική σκέψη, όσο και για την πολιτική πράξη. Στην αποδοχή της πολλαπλότητας και πολυμορφίας στο εσωτερικό του κάθε φύλου εντοπίζεται και η ελευθερία των υποκειμένων, τα οποία έχουν τη δυνατότητα συμμετοχής σε πολλαπλές υποκειμενικότητες. Και αυτό είναι που μας οδηγεί και στο όραμα της ισότητας των φύλων. Κατά συνέπεια, η αποδόμηση των έμφυλων στερεοτύπων μπορεί να μας οδηγήσουν σε μια μη-ιεραρχημένη με βάση το φύλο κοινωνία όπου θα κυριαρχούν άλλες αξίες.

Ούτε η σεξουαλικότητα είναι παντού ίδια

Οι πολιτισμικές αντιλήψεις για τα φύλα συνυφαίνονται σε μεγάλο βαθμό με αυτές για τη σεξουαλικότητα. Σε ένα πολύ μεγάλο βαθμό βιώνουμε τη σεξουαλικότητά μας ως μια αυστηρά ατομική και ιδιωτική

πτυχή της ζωής μας. Θεωρούμε ότι οι σεξουαλικές μας αντιλήψεις και επιλογές προκύπτουν ' με φυσικό τρόπο' από μέσα μας, ενώ είναι γνωστό με βάση τα επιστημονικά δεδομένα ότι η σεξουαλικότητα διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό από τις κυρίαρχες αντιλήψεις και την ιδεολογία για τα φύλα, την ιστορική εποχή, τις κοινωνικές νόρμες και τις σχέσεις εξουσίας, το πολιτισμικό πλαίσιο, και τελευταία από την βιοτεχνολογία. Οι αποδεκτές μορφές σεξουαλικής έκφρασης, ερωτικής ανταπόκρισης, η γονιμότητα και ο έλεγχος της αναπαραγωγής διαφέρουν αρκετά από κοινωνία σε κοινωνία και το τι θεωρείται αποδεκτό βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην ιδεολογία για τα φύλα που επικρατεί στη συγκεκριμένη κοινωνία. Το σύστημα, λοιπόν, εννοιολόγησης της σεξουαλικότητας δεν ισχύει οικουμενικά

Έμφυλες ταυτότητες στο σχολείο

Καθώς λοιπόν το φύλο και η σεξουαλικότητα δεν είναι δεδομένα και αυτονόητα, το σχολείο ως θεσμός αποτελεί ένα από τα κυρίαρχα πολιτισμικά πλαίσια μέσα στο οποίο δομούνται και αναπαράγονται νοήματα και πρακτικές που διαμορφώνουν και αναπαράγουν τις έμφυλες και σεξουαλικές ταυτότητες των μαθητών/μαθητριών. Ακριβέστερα, είναι χώρος παραγωγής πολλαπλών έμφυλων υποκειμενικοτήτων. Ο τρόπος όμως που οι μαθητές μαθαίνουν να είναι αγόρια και οι μαθήτριες κορίτσια στο πλαίσιο του σχολείου δεν είναι παθητικός, δηλ. είναι ενεργά υποκείμενα σε αυτή τη διαδικασία, διαπραγματεύονται με το περιβάλλον του σχολείου και συμβάλλουν ενεργά στη διαμόρφωση των έμφυλων ταυτοτήτων τους. Η συγκρότηση αυτών των ταυτοτήτων είναι μια διαδικασία στην οποία συμβάλλουν και άλλοι παράγοντες- όπως είπαμε παραπάνω. Κατά συνέπεια, το σχολείο αποτελεί θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνονται- δυνητικά - και διακινούνται πολλαπλές μορφές θηλυκότητας και ανδρισμού. Αυτό το ξέρουμε ήδη από τις έρευνες που είχαν εκπονηθεί στο χώρο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης διεθνώς περί τα μέσα της δεκαετίας του '90.

Αυτό γίνεται με πολλούς τρόπους -μέσω των αναλυτικών προγραμμάτων, της οργάνωσης και διοίκησης, του παιδαγωγικού υλικού, του κρυφού αναλυτικού προγράμματος κ.ά.

Η μελέτη του ανδρισμού στην εκπαίδευση

Λίγες έρευνες ασχολήθηκαν με την ανίχνευση των διαδικασιών εκείνων μέσω των οποίων τα σχολεία κατασκευάζουν κυρίαρχες μορφές ανδρισμού -θέμα ιδιαίτερα σημαντικό για πολλούς λόγους. Ιδιαίτερα τα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης αποτελούν χώρους μέσα στους οποίους η ανδρική κυριαρχία συστηματοποιείται και νομιμοποιείται. Η αλληλεπίδραση μεταξύ εκπαιδευτικών-μαθητών/τριών και μαθητών/τριών μεταξύ τους, των οργανωσιακών διαδικασιών, των επιδράσεων από την τοπική κοινότητα και την ευρύτερη κουλτούρα, της εκπαιδευτικής πολιτικής και των παροχών, παράγουν ποικίλες μορφές ανδρισμών σε κάθε σχολικό χώρο. Η έρευνα έχει καταδείξει ότι η συγκρότηση του ανδρισμού εμφανίζεται ξεκάθαρα μέσω των μοντέλων εξουσίας που βρίσκονται στο αναλυτικό πρόγραμμα, στις διαδικασίες αξιολόγησης των μαθητών/τριών για την κατάταξη και διοχέτευσή τους,

καθώς και στις μορφές διαχείρισης και ελέγχου των μαθητών/τριών. Για να αντιμετωπιστούν οι στερεότυπες έμφυλες εκδοχές στα σχολικά –τουλάχιστον- πλαίσια χρειάζεται η αμφισβήτηση των έμφυλων Λόγων.

Οι έρευνες για τη μελέτη του ανδρισμού στην εκπαίδευση καταδεικνύουν τον ενεργό ρόλο που διαδραματίζει στη μορφοποίηση ανδρικών «ταυτοτήτων», εντείνοντας και ενισχύοντας διαρκώς την έμφυλη διχοτόμηση –γεγονός που γίνεται εμφανές από συγκεκριμένες εκπαιδευτικές πρακτικές. Αναφερθήκαμε και παραπάνω ότι αυτό δεν γίνεται με μηχανιστικό τρόπο αφού και οι μαθητές συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση/κατασκευή των ανδρισμών τους. Επίσης, ενεργό ρόλο παίζουν οι κουλτούρες των συνομηλίκων, οι οποίες δίνουν έμφαση στις ετεροσεξουαλικές συμπεριφορές του ανδρισμού και στην κατασκευή έμφυλων ιεραρχήσεων. Ένα σημαντικό βήμα στη θεώρηση του ανδρισμού σε σχέση με την εκπαίδευση είναι η κατανόηση του ότι ο σχολικός θεσμός δημιουργεί συνθήκες για σχέσεις εξουσίας και ότι υπάρχουν διαφορετικές μορφές ανδρισμού με διαφορετική πρόσβαση στην εξουσία και διαφορετικές συνέπειες για την εξουσία.

Εσείς που είστε εκπαιδευτικοί παρατηρείτε ότι τα αγόρια –αλλά και τα κορίτσια- δεν αποτελούν μια ομογενοποιημένη ομάδα καθώς η ποικιλία κοινωνικο-οικονομικού τους υπόβαθρου, το διαφορετικό πολιτισμικό τους κεφάλαιο τα διαφοροποιεί. Υπάρχουν αγόρια που κάνουν το οτιδήποτε για να γίνει η παρουσία τους αισθητή, άλλα που σπάνια έχουν συμπεριφορές που παρεμποδίζουν το μάθημα ή παραβιάζουν τους σχολικούς κανόνες, άλλα που αμφισβητούν τη σχολική εξουσία και μάλιστα εκείνητων εκπαιδευτικών (ορισμένες φορές αυτό αποτελεί και έναν τρόπο αναγνώρισης των αγοριών ενδοσχολικά)

Σεξουαλικές ταυτότητες στο σχολείο

Η σεξουαλικότητα είναι παρούσα στην καθημερινότητα της σχολικής ζωής και στη μαθητική κουλτούρα όλων των βαθμίδων. Αυτή η σεξουαλική δραστηριότητα αρχίζει από το «παιχνίδι του γιατρού» των νηπίων και στο δημοτικό συνεχίζεται με το «κυνηγητό», όπου καταβάλλεται ιδιαίτερη προσπάθεια «σύλληψης» συμπαίκτη/τριας του αντίθετου φύλου, με τις «εφόδους» των αγοριών στις τουαλέτες των κοριτσιών, στα αστεία, με τα κουτσομπολιά και τα υπονοούμενα συγκρότησης ετεροσεξουαλικών ζευγαριών –«ο/η τάδε αγαπάει τον/την τάδε»- στις προσπάθειες προσωπικής επίδειξης προς το αντίθετο φύλο, τα πειράγματα με σεξουαλικά υπονοούμενα, το διαχωρισμό των αγοριών/κοριτσιών σε ωραίους/ες και άσχημους/ες, την εκφορά άσεμνων λέξεων σεξουαλικού περιεχομένου, τον «πλατωνικό έρωτα» για κάποιον/α εκπαιδευτικό, κ.λπ. Στην Ελλάδα, όσοι και όσες είμαστε στην «ώριμη νεότητα» πηγαίναμε στο Γυμνάσιο σε σχολεία Θηλέων ή αρρένων. Αυτός ο παλιός έμφυλος διαχωρισμός των σχολικών μονάδων σε αμιγώς αρρένων και Θηλέων δε βασιζόταν σε κριτήρια σχολικής επίδοσης, αλλά αποκλειστικά και μόνο στο φόβο της εν δυνάμει σεξουαλικότητας των μαθητών/τριών.

Η εκπαίδευση, δηλ., αποτελεί πλαίσιο μέσα στον οποίο ασκούνται καθημερινά πρακτικές σεξουαλικότητας - αν και συχνά δεν αναγνωρίζονται ως τέτοιες από τους/τις εκπαιδευτικούς- και διαμορφώνονται σεξουαλικές ταυτοτικές διαδικασίες - ανεξάρτητα από την ύπαρξη θεσμοθετημένου προγράμματος/«μαθήματος» σεξουαλικής ή διαφυλικής αγωγής.

Τα όρια της σεξουαλικότητας μπορεί να καθορίζονται από το σχολείο, με την έννοια ότι δεν επιτρέπει το ενδεχόμενο να παραβιαστούν οι κανόνες της ετεροσεξουαλικότητας η οποία θεωρείται ως δεδομένη/αυτονόητη και «φυσική», αλλά διαπραγματεύονται, δοκιμάζονται και αμφισβητούνται από τους/τις μαθητές/τριες. Υπάρχουν και διαφορές ανάμεσα στα φύλα. Για παράδειγμα, οι ετεροσεξουαλικές δραστηριότητες αυξάνουν το κύρος, τη φήμη και τη δημοτικότητά των αγοριών, ενώ αμαυρώνουν το κύρος και δυσφημίζουν την εικόνα των κοριτσιών.

Αναφέρονται στη βιβλιογραφία πολλά περιστατικά που καταγράφουν το ετεροσεξουαλικό ενδιαφέρον των αγοριών και των κοριτσιών στο σχολείο. Η ετεροσεξουαλικότητα είναι παρούσα μέσα στο επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα, στα σχολικά εγχειρίδια και στο παραπρόγραμμα. Υπάρχουν χαρακτηριστικές αναφορές σε διάφορες έρευνες για το πως η ιδεολογία της ετεροσεξουαλικότητας εμπλέκεται καθημερινά σε ποικίλες σχολικές πρακτικές.¹ Για παράδειγμα, όταν προτρέπουμε ένα μικρό αγόρι να γίνει «αληθινός» άνδρας, η προτροπή αυτή εννοείται μέσα στο πλαίσιο ενός ετεροσεξουαλικού αυτονόητου που το σχολείο επικυρώνει και παρουσιάζει ως αδιαμφισβήτητο κανόνα. Η ετεροσεξουαλικότητα, λοιπόν, αποτελεί και την κύρια μήτρα μέσω της οποίας το κοινωνικό φύλο κατανοείται από τους μαθητές και τις μαθήτριες, καθώς και από την πλειονότητα των εκπαιδευτικών. Το «αρσενικό» δεν έχει κάποιο νόημα αν δε συσχετιστεί με την ετεροσεξουαλική του σχέση με το «θηλυκό». Και βέβαια αυτός ο Λόγος περί ετεροσεξουαλικότητας μέσα στον οποίο τα αγόρια συγκροτούν τους ανδρισμούς τους είναι άμεσα συνδεδεμένος με Λόγους περί ομοφοβίας και μισογυνισμού.

Υπάρχει ένα ρεπερτόριο σεξουαλικοποίησης από τις μαθητικές κουλτούρες, όπως η χρήση ανεκδότην ή/και ύβρεων με σεξουαλικό περιεχόμενο, η κατηγοριοποίηση υποκειμένων με βάση τις σεξουαλικές τους προτιμήσεις, η ανεύρεση σεξουαλικών υπονοούμενων σε κάθε τι, το κουτσομπολιό και τα φανταστικά περιστατικά εμπλοκής σε ερωτικές σχέσεις κ.ά.. Εξάλλου, η ενασχόληση με και κάθε τι το απαγορευμένο, όπως είναι το θέμα της σεξουαλικότητας, φαντάζει στα παιδιά ελκυστικό, ενώ ταυτόχρονα είναι διασκεδαστικό και συναρπαστικό -κάτι που συχνά λείπει από το σχολείο.

Ετεροσεξουαλικότητα, ομοφυλοφοβία και μισογυνισμός

---

¹ Βλ. Φ. Πολίτης (2006) *Οι «Ανδρικές Ταυτότητες» στο Σχολείο -Ετεροσεξουαλικότητα, Ομοφυλοφοβία και Μισογυνισμός*, Προλογικό Σημείωμα: Δ. Κογκίδου. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Η συγκρότηση της ταυτότητας -σεξουαλικής και έμφυλης- γίνεται μέσω της διαφοράς και του αποκλεισμού, μέσα από τη σχέση και αντίστιξη με το «Άλλο». Ειδικά τα αγόρια συγκροτούν ετεροσεξιστικούς ανδρισμούς μέσα από ένα σύστημα στιγματισμού, το οποίο περιπολεί και αστυνομεύει κάθε τι το θηλυκό ή/και μη-ανδρικό και με την απειλή της ομοφυλοφοβίας Έτσι, ο ηγεμονικός ανδρισμός είναι πάντα ετεροσεξουαλικός, βασίζεται για τη συγκρότησή του στον αποκλεισμό του «Άλλου» που σε αυτή την περίπτωση είναι η ομοφυλοφιλία. Στη συνέχεια, ή μάλλον ταυτόχρονα, η ομοφυλοφιλία καταλήγει να θεωρείται συνώνυμο μιας θηλυκής ταυτότητας. Οι ετεροσεξουαλικές, λοιπόν, μορφές ανδρισμού θεωρούνται ως οι μόνες «κανονικές», «ορθές», υγιείς, ενώ οι υπόλοιπες αυτόματα θεωρούνται «αποκλίνουσες», με συνέπεια όχι μόνο να μη-διεκδικούνται από τα υποκείμενα, αλλά και να επιτηρούνται και να αστυνομεύονται - όχι ασφαλώς με τον ίδιο τρόπο για όλα μέλη μιας ομάδας.

Αν μια συμπεριφορά στο χώρο του σχολείου θεωρηθεί «αποκλίνουσα», ενεργοποιείται αρνητική προδιάθεση των άλλων. Μπορεί να προκληθεί φόβος ή/και αηδία, συναισθήματα που μπορεί να οδηγήσουν στη βία, με συνέπεια αγοράκια και με απλή «θηλυπρεπή» με βάση τα στερεότυπα συμπεριφορά να βρίσκονται στο επίκεντρο χλευασμού, διασυρμού, ή και βίας. Βέβαια σε μεγαλύτερη ηλικία αυτό καταδεικνύει συχνά και ένα άγχος διασφάλισης της ανδρικής ετεροσεξουαλικής ταυτότητας.

Για παράδειγμα, Βλέπουμε πολύ συχνά ότι δεν υπάρχει κοινωνική ανοχή για εναγκαλισμούς και ασπασμούς -δημόσια ή ιδιωτικά -μεταξύ αγοριών. Εξάιρεση αποτελούν ειδικές περιπτώσεις, όπως, πανηγυρισμοί. Η σωματική, λοιπόν, οικειότητα των αγοριών με άλλα αγόρια είναι κάτι που αποφεύγεται εξαιτίας της ομοφυλοφοβίας τους και του φόβου θηλυπρέπειας. Συνήθως, η σωματική επαφή μεταξύ αγοριών περιορίζεται σε χτυπήματα στην πλάτη ή σε εναγκαλισμούς.

Επίσης, άμεση είναι η διασύνδεση ομοφυλοφοβίας και μισογυνισμού. Από τις χειρότερες βρισιές είναι να αποκαλέσεις έναν άνδρα «γυναικούλα» ή κάτι παρεμφερές. Αντίθετα αποτελεί θετικό το να αποκαλέσεις μια γυναίκα «αντράκι» ή "παληκάρι" γιατί οι ανδρικές αξίες είναι ιεραρχικά ανώτερες. Επιπρόσθετα, η σύνδεση ηγεμονικών ανδρισμών και ομοφυλοφοβίας προκύπτει και από τα χαρακτηριστικά τα οποία αποδίδονται στους άνδρες ομοφυλόφιλους και αναφέρονται στις γυναίκες.. Η ομοφυλοφοβία, λοιπόν, αποτελεί μέσο παγίωσης της σεξουαλικότητας και του φύλου, μέσω της συκοφάντησης της θηλυκότητας και του συσχετισμού της με την ομοφυλοφιλία..

Η ετεροσεξουαλικότητα, ο μισογυνισμός και η ομοφυλοφοβία δρουν στο πλαίσιο του σχολείου αφήνοντας ελάχιστα περιθώρια αντίδρασης στους περισσότερους μαθητές, μαθήτριες

Παράδειγμα 1^ο ²

Υπάρχουν συγκεκριμένες αξιώσεις -όχι μόνο στο σχολείο- σε θέματα γλώσσας, ένδυσης, συμπεριφοράς, κ.λπ. για τα αγόρια και τα κορίτσια. Ο τρόπος με τον οποίο ένας μαθητής /μια μαθήτρια συμπεριφέρεται σωματικά -οι χειρονομίες, ο τρόπος που περπατά και κάθεται, ο τόνος της φωνής, το γενικότερο

² Τα παραδείγματα είναι από την έρευνα του Φ. Πολίτη.

παρουσιαστικό και το «στήσιμο» του σώματός -αποτελεί κεντρικό κώδικα επιτέλεσης του ανδρισμού και της θηλυκότητας και η παραβίασή του προκαλεί ομοφυλοφοβικές ύβρεις. Και για τα μεν κορίτσια μέχρι εκεί γύρω στην εφηβεία «επιτρέπεται» να είναι αγοροκόριτσα, ενώ για τα αγόρια υπάρχει αυστηρότερη επιτήρηση. Ο τρόπος συμπεριφοράς και ομιλίας ενός αγοριού, π.χ. αν «σπάει το χέρι», καθώς και η τάση του να κάνει παρέα περισσότερο με κορίτσια αποτελούν συνήθη κριτήρια για να χαρακτηριστεί ομοφυλοφοβικά. Όπως έχει καταγράψει ο Φ. Πολίτης στην έρευνά του: « κάποιες φορές οι μαθητές/τριες, όταν ένα αγόρι με λεπτή φωνή έπαιρνε το λόγο κατά τη διάρκεια του μαθήματος για να μιλήσει, πολλά από τα υπόλοιπα αγόρια ψιθυριστά σχολίαζαν: «Άχ, καλέ!», υπονοώντας τη θηλυκότητα της φωνητικής του χροιάς, η οποία δεν ήταν σύμφωνη με τα χαρακτηριστικά του ανδρισμού. Ένας «ήσυχος» μαθητής αποτελεί στόχο για την επίδοση ενός ομοφυλοφοβικού στίγματος από τους μαθητές. Για τους περισσότερους εφήβους κάθε αγόρι που δεν θέλει, ή δεν μπορεί, να παλεύει, να τρέχει και να αγωνίζεται να γίνει macho χαρακτηρίζεται ως «μαλακός» ή ακόμα ως «αδελφή» ή «φρούτο»

Παράδειγμα 2ο

Η έκφραση των συναισθημάτων ενός αγοριού για ένα κορίτσι αντιμετωπίζεται με δυσμέμεια και μπορεί να αποβεί μοιραίο για τη δημοτικότητα του καθώς ο ανδρισμός σημαίνει ότι μαθαίνω να μην δείχνω συναισθηματική ανάγκη και εξάρτηση- ενώ ταυτόχρονα ο ανδρισμός μπορεί να συνδέεται με την επίδειξη μιας επιτυχημένης ετεροσεξουαλικότητας. Μέσω της «διαπόμπευσης» γίνεται υπόμνηση προς τα άλλα αγόρια του κινδύνου αλλοτρίωσης του ανδρισμού τους με τη συμπεριφορά «εκθήλυνσης» που προκαλεί ο έρωτας». Αν θέλουν να κάνουν ένα βήμα προς τη συγκρότηση της ανδρικής (ετερο)σεξουαλικότητας πρέπει να κρατήσουν συναισθηματική απόσταση. Αντίθετα, τα κορίτσια ενθαρρύνονται σε λόγους ετεροσεξουαλικού ρομαντισμού (ιστορίες με happy end).

Στο πλαίσιο μαθήματος μαθητές και μαθήτριες κατασκεύασαν μια καρδιά. Η δασκάλα τους είπε να την κρεμάσουν στο στήθος τους. Πολλά αγόρια αντέδρασαν.

Μαθ.:Να μας βγάλουν ρετσινιά; Θα πούνε ότι είμαστε από τους άλλους ...

Δα: Γιατί οι άνδρες δεν αγαπάνε;

Μαθ: Όχι.

Δα: Ο μπαμπάς δεν αγαπάει τη μαμά;

Μαθ: Όχι. Η μαμά αγαπάει τον μπαμπά.

Δυστυχώς, στο ελληνικό σχολείο δεν υπάρχει θεσμοθετημένο πρόγραμμα/«μάθημα» σεξουαλικής ή διαφυλικής αγωγής όπου θα μπορούσε να δοθεί η δυνατότητα στους νέους και στις νέες να διερευνήσουν εναλλακτικούς τρόπους ενεργού εμπλοκής στις διαδικασίες κατασκευής σεξουαλικών νοημάτων και ταυτοτήτων.

Παράδειγμα 3ο

Ακούγεται ο ομοφυλοφοβικός λεκτικός εκφοβισμός μεταξύ μαθητών «Αν σε πιάσω θα σε γ...!». Ο μαθητής επιχειρεί να εκφοβίσει έναν άλλο, μέσω της επικείμενης σεξουαλικής υποταγής του σε παθητικό/θηλυπρεπή άνδρα, δηλαδή με τη μετατροπή του σε μη-άνδρα. Έχουμε δηλαδή μια πρακτική κυριαρχίας και επιβολής στο πεδίο των σχέσεων μεταξύ των δύο αγοριών, με το στιγματισμό του ενός εξ' αυτών. Το στιγματισμένο υποκείμενο δέχεται προσβολές, βιώνει μια ηθική αποτυχία την οποία για να κατορθώσει να αποτρέψει πρέπει να δίνει διαρκώς έμπρακτα δείγματα συμμόρφωσης. Συνεπώς η αποδοχή εμπλέκει σχέσεις κυριαρχίας και υποτέλειας, αφού μεταφράζεται σε προσαρμογή του στιγματισμένου στα πρότυπα της κοινωνικής ομάδας που εκφράζει την κυρίαρχη οπτική.

Παράδειγμα 4°

Χαρακτηριστική είναι και η παρακάτω περίπτωση, όπου η κατηγορία άνθρωπος δεν περιλαμβάνει και τις γυναίκες: Σε υπαγόρευση κειμένου ορθογραφίας από τη δασκάλα τους, το οποίο ανέφερε ότι: «Θέλω να γίνω καλή μαθήτριά», μερικοί μαθητές αντέδρασαν έντονα και αρνήθηκαν να το γράψουν, λέγοντας ότι στη θέση του θα έγραφαν: «Θέλω να γίνω καλός μαθητής». Στο επιχείρημα της δασκάλας ότι τα κορίτσια σε ανάλογη περίπτωση δε θα αντιδρούσαν έτσι και θα έγραφαν την ορθογραφία τους όπως είχε, τα αγόρια θεώρησαν κάτι τέτοιο ως «φυσικό», καθώς θα ήταν τιμή για τα κορίτσια να τα θεωρήσουν αγόρια. Μάλιστα, ένας μαθητής πρόβαλε το επιχείρημα ότι μπορεί να έβρισκε το τετράδιό του κάποιος μετά από πολλά χρόνια και να τον χαρακτήριζε «αδερφή» και ακολούθησε ο παρακάτω διάλογος:

Δα: Τι σημαίνει αδερφή;

Μαθ: Τι σημαίνει; Είναι ... γυναικούλα (κουνά με υπονοούμενο το χέρι του)

Δα: Κι η γυναίκα άνθρωπος δεν είναι;

Δα: Δεν είναι άνθρωπος, είναι γυναίκα ... φοράει φούστα!

Συνοψίζοντας, νομίζω ότι έγινε αντιληπτή η εξουσία που έχουν μερικοί ηγεμονικοί ανδρισμοί στο να αποδίδουν και να επιβάλλουν ονομασίες -ή/και «ταυτότητες»- στους «Άλλους», σύμφωνα με τις δικές τους κυρίαρχες ταξινομήσεις. Αλλά ο ετεροσεξουαλικός ανδρισμός δεν αποτελεί ένα αυτόνοτο, αντίθετα πρέπει συνεχώς να διεκδικείται, να κατακτάται και να αποδεικνύεται.

Αυτό έχει ιδιαίτερες επιπτώσεις στη σχολική ζωή των μαθητών και μαθητριών που δεν επιθυμούν την απόκτηση συμβατικών ανδρικών ή γυναικείων «ταυτοτήτων» και αντιστέκονται σ' αυτό. Επίσης, κατά την εφηβεία μαθητές και μαθήτριες με διαφορετικούς σεξουαλικούς προσανατολισμούς βρίσκονται σε εξαιρετικά δυσχερή θέση

Το σχολείο παράγει, συντηρεί και αναπαράγει την έμφυλη ανισότητα και ασυμμετρία

Η έμφυλη ασυμμετρία στον τομέα της εκπαίδευσης, αλλά και στην ευρύτερη κοινωνία, δεν είναι και ούτε θα πρέπει να θεωρείται δεδομένη. Αν και θεσμικά δεν επιτρέπονται διακρίσεις με βάση το φύλο, από την έρευνα έχει καταγραφεί ότι μεγάλος αριθμός εκπαιδευτικών πρακτικών, από εκείνες που

Θεωρούνται 'αυτονόητες' μέσα στο εκπαιδευτικό σύστημα, θέτει σε πιο πλεονεκτική θέση τα αγόρια και περιορίζει συγκριτικά τις δυνατότητες μάθησης και επιτυχίας των κοριτσιών και ενισχύει υφιστάμενα κοινωνικά στερεότυπα για τα φύλα. Το σχολείο περιορίζει μαθητές και μαθήτριες σε ένα πλαίσιο, με λόγους σεξιστικούς και ομοφυλοφοβικούς - που αποτελούν και στοιχεία της ευρύτερης κοινωνίας - γεγονός που ενέχει σοβαρές πολιτικές επιπτώσεις καθώς παράγει, συντηρεί και αναπαράγει την έμφυλη ανισότητα και ασυμμετρία.

Πως γίνεται αυτό:

Όπως αναφέραμε και παραπάνω, μέσω των αναλυτικών προγραμμάτων, της οργάνωσης και διοίκησης, του παιδαγωγικού υλικού, του κρυφού αναλυτικού προγράμματος κ.ά. Υπάρχουν πολλές μελέτες που αναδεικνύουν τον τρόπο, τα μέσα και τις πρακτικές που οι εκπαιδευτικοί θεσμοί συντηρούν και αναπαράγουν την άνιση θέση των φύλων στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και τις εξουσιαστικές σχέσεις ανάμεσα στους άντρες και τις γυναίκες.

Για παράδειγμα, ένα μέρος του κρυφού αναλυτικού προγράμματος "διδάσκει" στα αγόρια και τα κορίτσια για τη θέση των ανδρών και των γυναικών στην αγορά εργασίας. Το σχολείο αποτελεί χώρο διαπαιδαγώγησης και πρώιμου επαγγελματικού προσανατολισμού, καθώς μέσα από το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων και όλου του παιδαγωγικού υλικού, τις διδακτικές μεθόδους, τη μέθοδο πειθαρχίας, την οργάνωση της καθημερινότητας, την αλληλεπίδραση των εκπαιδευτικών με τους μαθητές και τις μαθήτριες, τον καταμερισμό της εργασίας ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες εκπαιδευτικούς στο πλαίσιο της διδακτικής πράξης και την κατανομή της εξουσίας δίνει έμμεσα μηνύματα στα αγόρια και τα κορίτσια για την επιλογή σπουδών και, κατ' επέκταση, για το είδος της εργασιακής απασχόλησης και τη θέση τους αργότερα στην επαγγελματική ιεραρχία.

Πιο συγκεκριμένα, οι μαθήτριες και οι μαθητές παίρνουν πολλά μηνύματα από:

- Την κοινωνική παραδοχή για την καταλληλότητα της διδασκαλίας για τις γυναίκες, ιδιαίτερα για τα μικρά παιδιά
- Την προσδοκία ότι οι άνδρες εκπαιδευτικοί είναι πιο αποτελεσματικοί στο τομέα της πειθαρχίας
- Τις διαφοροποιήσεις στην κατανομή ανδρών/γυναικών στις διάφορες βαθμίδες της εκπαίδευσης και στις ειδικότητες
- Τη μικρή εκπροσώπηση των γυναικών σε όλες τις θέσεις-κλειδιά της επιστήμης και της έρευνας
- Την υποαντιπροσώπηση των γυναικών στη διοικητική ιεραρχία όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης καθώς και άλλων θεσμών της εκπαίδευσης - συμπεριλαμβανομένων και των συνδικαλιστικών οργάνων (και από τα στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας για τη διεύθυνση των σχολικών μονάδων και των εκπαιδευτικών διευθύνσεων για το 2009 φαίνεται ότι όσο

ψηλότερα πάμε στην ιεραρχία της κυπριακής εκπαίδευσης τόσο λιγότερες γυναίκες υπάρχουν).

- Τις διαφορετικές αναπαραστάσεις των ανδρών και γυναικών εκπαιδευτικών για το ρόλο τους που έχει ως αποτέλεσμα οι γυναίκες να αποτελούν πλειονότητα στις τάξεις και μειονότητα στη διοίκηση, ή την κοινωνική πρακτική που επιβιώνει ακόμη της ανάληψης της πρώτης τάξης, κυρίως, από γυναίκες (όπως και των θέσεων στην προδημοτική εκπαίδευση)
- Τον καταμερισμό των αρμοδιοτήτων των εκπαιδευτικών στο σχολείο που γίνεται συχνά με κριτήριο το φύλο (π.χ. εκδηλώσεις, δραστηριότητες).
- Την ύπαρξη σεξουαλικής παρενόχλησης

Το αναλυτικό πρόγραμμα αποτελεί περιοχή στρατηγικής συμμαχίας για τη διαμόρφωση συγκεκριμένων μορφών ανδρισμού και θηλυκότητας μέσω της ιεράρχησης της γνώσης

Τα αναλυτικά προγράμματα διαμορφώνονται μέσα στο πλαίσιο ενός πατριαρχικού παραδείγματος της ανθρώπινης κοινωνίας, κατά συνέπεια, η γνώση που παρέχεται είναι έμφυλη, με την έννοια του ποιο φύλο την παράγει και τι παράγεται. Από τις έρευνες καταδεικνύεται ότι τα ενδιαφέροντα, οι εμπειρίες και η οπτική των γυναικών παραλείπονται σε μεγάλο βαθμό από τα αναλυτικά προγράμματα και αυτό σημαίνει ότι τα κορίτσια /γυναίκες δεν μπορούν να αντλήσουν από καμιά παράδοση ή δεξαμενή γνώσης που να σχετίζεται με αυτά. Η γνώση δηλαδή που προσφέρεται μεροληπτεί υπέρ των ανδρών καθώς βασίζεται κυρίως στις δραστηριότητες και τα ενδιαφέροντά τους. Με την έννοια αυτή, τα αναλυτικά προγράμματα έχουν φύλο και ενισχύουν και καταυτόν τον τρόπο ότι ο κόσμος είναι διαφορετικός για τα αγόρια και τα κορίτσια.

Αν και το αναλυτικό πρόγραμμα είναι πλέον κοινό για αγόρια και κορίτσια, εντούτοις, μεταφέρει τη σημαντική συμβολική δομή του έμφυλου της γνώσης με τον ορισμό συγκεκριμένων περιοχών του ως ανδρικών ή γυναικείων. Αποτελεί πλέον κοινό τόπο ότι οι θετικές επιστήμες ορίζονται ως «ανδρικές» και συγκεντρώνουν άνδρες εκπαιδευτικούς, ενώ τα φιλολογικά μαθήματα είναι πιο «εκθηλυσμένα» και διδάσκονται κυρίως από γυναίκες εκπαιδευτικούς.

Επίσης, το αναλυτικό πρόγραμμα προσφέρει στους/στις μαθητές/τριες πεδίο διαπραγμάτευσης των έμφυλων «ταυτοτήτων» τους, μέσω τοποθετήσεων που θα κάνουν σ' αυτό. Έτσι δεν είναι τυχαίο ότι ορισμένα μαθήματα, όπως αυτά των θετικών επιστημών και της τεχνολογίας, προσδίδουν υψηλότερο κύρος έναντι άλλων και μέσω αυτών πολλά αγόρια διαπραγματεύονται τις ανδρικές τους «ταυτότητες».

Συνοπτικά, σύμφωνα με τα ερευνητικά δεδομένα, τα παιδιά αντιδρούν στο αναλυτικό πρόγραμμα του σχολείου με βάση το φύλο το οποίο επηρεάζει τις στάσεις τους στα διάφορα γνωστικά αντικείμενα, το επίπεδο των κινήτρων τους, την αυτοπεποίθησή τους και την αυτοαντίληψή τους. Το ζήτημα είναι πως αντιδρά το σχολείο ως οργανωμένος θεσμός και οι εκπαιδευτικοί ατομικά στον τρόπο που προσεγγίζουν τα παιδιά το αναλυτικό πρόγραμμα.

Το σχολείο εκπληρώνει την υπόσχεση της έμφυλης ισότητας που ρητά Θεσπίζει;

Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα έχει ιδιαίτερη πολιτική σημασία αν λάβουμε υπόψη μας το θεσμικό πλαίσιο και τη ρητορεία των τελευταίων δεκαετιών για την ισότητα των φύλων και τον διακηρυγμένο στόχο του σχολείου για την πλήρη και ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας των μαθητών και των μαθητριών. Το ζήτημα είναι αν το εκπαιδευτικό σύστημα, παρά τις προθέσεις του, κατορθώνει να εκπληρώσει στην πράξη την υπόσχεση της έμφυλης συμμετρίας.

Τα ερευνητικά δεδομένα δεν μας αφήνουν πολλά περιθώρια να υποστηρίξουμε ότι οι μέχρι τώρα προσπάθειες έφεραν σημαντικά αποτελέσματα. Επιπλέον, στην Ελλάδα, σε αντίθεση με την Κύπρο, δεν έχουμε να επιδείξουμε σοβαρά δείγματα πολιτικής βούλησης για την ανάληψη τέτοιων εγχειρημάτων, αν και η σχετική τεχνολογία σταδιακά αυξάνεται. Το έλλειμμα αυτό έχει σημαντικές επιπτώσεις γιατί η ύπαρξη κάθε μορφής σεξιστικής και ρατσιστικής ιδεολογίας στο χώρο της εκπαίδευσης αποτελεί σημαντικό εμπόδιο στην επίτευξη βασικών στόχων του εκπαιδευτικού συστήματος. Αποτελεί αντιπαιδαγωγική πράξη καθώς περιορίζει την ανάπτυξη των παιδιών μέσα από αυστηρές έμφυλες οριοθετήσεις. Ένα δημοκρατικό σχολείο και ανθρώπινο σχολείο προσβλέπει στη συμμετρία των φύλων, ευαισθητοποιεί μαθητές και μαθήτριες σε αξίες, στάσεις και προσανατολισμούς ανθρωπιστικούς και δημοκρατικούς, δεν αναπαράγει και δεν ενισχύει την υπάρχουσα έμφυλη ανισότητα και ασυμμετρία.

Ο σεξισμός δεν μπορεί να έχει θέση μέσα στο δημοκρατικό και ανθρώπινο σχολείο. -Η υπόσχεση της Κύπρου

Το σχολείο μπορεί να αποτελέσει ένα προνομιακό πεδίο προς την κατεύθυνση της άρσης του σεξισμού -σε συνεργασία και με άλλους θεσμούς³- προς όφελος των ίδιων των υποκειμένων και γενικότερα της κοινωνίας. Μπορεί να αποτελέσει το πλαίσιο και να βρει τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαν να εκδηλωθούν και να εκφραστούν όλες οι πλευρές της ανθρώπινης υποκειμενικότητας των μαθητών και των μαθητριών.

Κυρίαρχο στοιχείο αυτής της πολιτικής⁴ είναι η ανάπτυξη των δομών ενός νέου σχολείου που αμφισβητεί τις άνισες σχέσεις εξουσίας των φύλων και ενός αντίστοιχου αναλυτικού προγράμματος. Στο πλαίσιο της προσέγγισης αυτής δίνεται έμφαση στις σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στους άνδρες και στις γυναίκες και στον τρόπο που αυτή η άνιση σχέση εξουσίας μπορεί να οδηγήσει τα κορίτσια σε μειονεκτική θέση στο σχολείο. Έτσι, για παράδειγμα, ασκείται κριτική στην κυριαρχία των ανδρικών

---

³ Αντίστοιχες αλλαγές καλό είναι βέβαια να υπάρξουν σε όλους ανεξαιρέτως τους θεσμούς και τις πρακτικές της κοινωνικής ζωής και ιδιαίτερα σε αυτούς που εμπλέκονται με την κοινωνικοποίηση των παιδιών.

⁴ Για την αλλαγή της υπάρχουσας κατάστασης στην εκπαίδευση σε έμφυλα ζητήματα προκρίνω τον Λόγο της αντι-(ετερο)σεξιστικής προσέγγισης που στηρίζεται στις αρχές και στρατηγικές του ριζοσπαστικού φεμινισμού για την εκπαίδευση.

αξιών στα αναλυτικά προγράμματα και στους τρόπους αναζήτησης των πηγών της γνώσης, γίνεται προσπάθεια για τη δημιουργία νέων αντι-σεξιστικών αναλυτικών προγραμμάτων και διδακτικού υλικού για όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες και όλα τα γνωστικά αντικείμενα, καθώς και νέων διδακτικών προσεγγίσεων και μεθόδων αξιολόγησης. Επίσης, γίνεται προσπάθεια για αντικατάσταση ανδροκεντρικών χαρακτηριστικών στην οργάνωση και διοίκηση της εκπαίδευσης με πρακτικές που στηρίζονται στις αρχές της επικοινωνίας, της ανάπτυξης μιας δημοκρατικής ομαδικής διαδικασίας, της συνεργασίας, της διασύνδεσης της θεωρίας με την πράξη, καθώς και την ενίσχυση της δυνατότητας της ομάδας για συνεργασία με στόχο την προώθηση της κοινωνικής αλλαγής κ.ά.

Αν παρέχουμε στο σχολείο εναλλακτικούς Λόγους περί συμμετρίας φύλου, δηλ. που δε θα βασίζονται στην ιεράρχηση, και συνεπώς, στην υποτίμηση της γυναικείας υπόστασης, που δεν θα διχοτομούν και δεν θα ιεραρχούν τις έννοιες του "ανδρικού" και του "γυναικείου", τότε θα έχουν την ευκαιρία τα παιδιά από πολύ νωρίς να τοποθετηθούν υποκειμενικά μέσα σ' αυτούς, Καταυτόν τον τρόπο μαθητές και μαθήτριες μπορούν να διαπραγματευτούν την ολόπλευρη ανάπτυξή τους και να συγκροτήσουν την έμφυλη ταυτότητά τους αμφισβητώντας τα στερεότυπα και τις πρακτικές του ηγεμονικού ανδρισμού και θηλυκότητας, αντιβαίνοντας τις αρχές της έμφυλης ιεράρχησης. Με τον τρόπο αυτό διαγράφεται ένα πεδίο παρέμβασης με βάση το πολιτικό όραμα για έμφυλο κοινωνικό μετασχηματισμό -όραμα με το οποίο συναρτώνται οι προοπτικές για ένα δημοκρατικό και ανθρώπινο σχολείο για όλα τα παιδιά.

Αλλαγές στα αναλυτικά προγράμματα -και ιδιαίτερα με τη μορφή που παίρνουν στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στην Κύπρο- συνοδευόμενες από αλλαγές στις μεθόδους και στα μέσα διδασκαλίας μπορούν να συμβάλλουν στην αποδόμηση των έμφυλων στερεοτύπων, στην εξάλειψη των ανισοτήτων και στην εξασφάλιση ισότιμης και δίκαιης εκπαίδευσης για αγόρια και κορίτσια. Υπάρχουν πολλές παρεμβάσεις στον τομέα αυτό στα εκπαιδευτικά συστήματα διεθνώς που έχουν αξιολογηθεί θετικά, άρα η κατάλληλη τεχνογνωσία δεν λείπει. Το αισιόδοξο στοιχείο στην περίπτωση της Κύπρου είναι ότι υπάρχει και η πολιτική βούληση έτσι ώστε να μπορεί να αξιοποιηθεί αυτή η τεχνογνωσία. Επιπλέον, η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που υλοποιείται στην Κύπρο είχε αναγάγει εξ αρχής τη διάσταση του φύλου στην εκπαιδευτική διαδικασία σε προτεραιότητα. Έτσι ήταν ιδιαίτερη η χαρά μου όταν κλήθηκα να συμμετάσχω στην αρχική Συμβουλευτική Επιτροπή που μελέτησε τις πρώτες προτάσεις για τα ειδικά ανά γνωστικό αντικείμενο προγράμματα με κριτήριο το φύλο και οι διαπιστώσεις μας λήφθηκαν υπόψη στην τελική διαμόρφωσή τους. Ελπίζω να υπάρξει συνεχής αξιολόγηση της έμφυλης διάστασης των νέων αναλυτικών προγραμμάτων και να εισαχθεί πιο δυναμικά στο μέλλον -τόσο στην εκπαίδευση όσο και στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στην Κύπρο- η έμφυλη διάσταση.